

Zuzanna Augustyniak

Katedra Języków i Kultur Afryki
Wydział Orientalistyczny
Uniwersytet Warszawski

DELEGALIZACJA ETIOPSKIEGO MAŁŻEŃSTWA *T'ELEFA*

Abstract. The Democratic Republic of Ethiopia is inhabited by over eighty ethnic groups, which differ not only in language and culture, but also in law. Wishing to respect the cultural legitimacy of its inhabitants, the government decided that customary laws of all ethnic groups living in Ethiopia are legal. Unification of state and customary law has become particularly difficult in the case of the marriage institution. The purpose of this article is to present the struggle of Ethiopian legislation with the outlaw of *t'elefa* marriage.

Key words: Ethiopia, customary law, marriage by abduction, human rights, legal plurality.

Streszczenie. Demokratyczną Republikę Etiopii zamieszkuje ponad osiemdziesiąt grup etnicznych, które różnią się między sobą nie tylko językiem i kulturą, ale też prawem. Chcąc respektować tradycje kulturowe swoich mieszkańców, rząd zdecydował, że prawa zwyczajowe wszystkich grup etnicznych zamieszkujących Etiopię są legalne. Pogodzenie prawa stanowego i prawa zwyczajowego stało się szczególnie trudne w przypadku instytucji małżeństwa. Celem tego artykułu jest prezentacja zmagania prawodawstwa etiopskiego z delegalizacją małżeństwa *t'elefa*.

Słowa kluczowe: Etiopia, prawo zwyczajowe, małżeństwo nieletnich, małżeństwo przez porwanie, prawa człowieka.

W czerwcu 2005 r., na przedmieściach miejscowości Bitā Genet położonej ok. 560 km od stolicy Etiopii – Addis Abeby znaleziono 12-letnią dziewczynę otoczoną przez trzy lwy, które, według słów świadków, wyglądały jakby jej strzegły (<http://www.nbcnews.com/id/83...>). Dziewczyna okazała się zaginioną mieszkanką miasta, którą tydzień wcześniej porwało siedmiu dorosłych mężczyzn. Porywacze, powołując się na lokalną tradycję, próbowali zmusić ją do ożenku z jednym z nich.

Historia dziewczyny z Bita Genet jest jednym z niewielu przypadków porwań nieletnich dziewcząt, które kończą się szczęśliwym odnalezieniem porwanej. Udział lwów, które najprawdopodobniej wzięły uciekinierkę za lwiątko¹ i starały się ją chronić przez porywaczami, ma też swój symboliczny wymiar. W Etiopii zwierzęta te są kojarzone z władzą cesarską i sprawiedliwością, więc w opinii mieszkańców Bita Genet, jeśli lwy stanęły w obronie dziewczyny, która miała zostać poślubiona zgodnie z lokalnym prawem zwyczajowym, oznacza, że prawo to powinno zostać zmienione. Nie jest ono bowiem sprawiedliwe. Zanim jednak omówione zostaną problemy z delegalizacją małżeństwa przez porwanie, należy przyjrzeć się samej instytucji małżeństwa w Etiopii.

Rodzaje małżeństw w Etiopii

Instytucja małżeństwa wydaje się być wspólnym elementem wszystkich kręgów kulturowych na świecie. Jednakże w każdym z tych kręgów małżeństwo jest postrzegane inaczej. W naszej, europejskiej świadomości termin „małżeństwo” jest terminem spójnym. Zgodnie z definicją zawartą w *Encyklopedii PWN* małżeństwo to „kulturowo akceptowany związek między osobami przeciwnej płci. [...] Jest podstawą rodziny, zapewniającej ciągłość biologiczną i kulturową społeczeństwa, i stanowi ważny czynnik identyfikacji społecznej i miarę dystansów społecznych” (*Encyklopedia...*, 2006, s. 324). Jednakże prawo i zwyczaje dotyczące małżeństwa są różne w zależności od społeczności. Większość kręgów kulturowych jako małżeństwo uznaje związek monogamiczny i heteroseksualny. W europejskim kręgu kulturowym małżeństwo jest instytucją prawną, a w większości religii jest instytucją sakramentalną.

W afrykańskim kręgu kulturowym za małżeństwo uważa się nie tylko te związki, które zostały zawarte przed obliczem urzędnika państwowego, duchownego bądź osoby, która posiada usankcjonowaną władzę. Małżeństwami są również te związki, które zostały zawarte w sposób tradycyjny. Nie zawsze jest też tak, że małżeństwo to związek jednej kobiety z jednym mężczyzną. W Afryce często zdarza się, że małżeństwa bywają poligamiczne. W zależności od kultury małżeństwa mogą być poliandryczne (związek jednej kobiety z wieloma mężczyznami) bądź poligyniczne (związek jednego mężczyzny z wieloma kobietami).

Chociaż Etiopia jest jednym z najstarszych państw chrześcijańskich na świecie, to instytucja małżeństwa w tym kraju bliższa jest zwyczajom afrykańskim. Dopuszcza się wiele różnych związków, niekoniecznie usankcjonowanych prawnie (zgodnie z europejskim rozumieniem) i nie zawsze monogamicznych. Czę-

¹ Według słów Stuarta Williamsa, zoologa, lwy mogły wziąć płacz dziewczyny za zawodzenie porzuconego małego lwa, <http://www.nbcnews.com/id/83...> [dostęp: 17.09.2017].

sto zdarza się, że Etiopczyk posiada żonę poślubioną na mocy prawa (świeckiego bądź kościelnego) oraz liczne konkubiny. Nie jest to jednak przyczyną ostracyzmu wśród społeczeństwa.

Etiopię zamieszkuje ponad osiemdziesiąt grup etnicznych (Samia Zekaria et al., 2007), których zwyczaje związane z zawarciem małżeństwa w wielu kwestiach różnią się między sobą. Przykładowo, wśród Amharów niedopuszczalne są małżeństwa między członkami jednej rodziny, których dzieli mniej niż siedem stopni pokrewieństwa, natomiast według prawa zwyczajowego Afarów możliwe jest zawarcie związku małżeńskiego między bliskimi krewnymi (więcej na ten temat: Savard, 1970, s. 89–98). Jeżeli chodzi o grupę etniczną Oromo, to możliwe są wyłącznie związki egzogamiczne (kobieta musi poślubić mężczyznę z innego klanu) i dopuszczalne jest poślubianie żony zmarłego brata (Bairu Tafla, 1987, s. 177, 121 oraz 377; Fantaye Efeta, 1983). Dzięki tej praktyce mężczyzna może mieć wiele żon, choć zgodnie z prawem Oromo z żadną z nich nie może się rozwieść (Bairu Tafla, 1987, s. 177 oraz 199).

Odrębne przepisy obowiązują też w kwestii wysokości i rodzaju darów ślubnych. U Amharów prezenty ślubne (*t'elosh*) w postaci biżuterii, strojów oraz zwierząt przekazywane są przez pana młodego bezpośrednio pannie młodej, natomiast u Tigrajczyków prezenty (*gezmi*) w postaci pieniędzy i strojów ofiarowują rodzice panny młodej. Z kolei wśród grup etnicznych Oromo, Somali, Gurage, Kafeczo i Anuak możliwe jest ofiarowywanie prezentów ślubnych w ratach (Abera Jembere, 1998, s. 76).

Różnice pomiędzy poszczególnymi prawami widać również w przepisach dotyczących powodów ustania małżeństwa. Według Abera Jembere rozwód jest dopuszczalny w większości praw zwyczajowych, jeżeli zawiodą mediacje prowadzone przez członków rodzin skłóconych małżonków. Jedynie u Tigrajczyków rozwody są możliwe wyłącznie w oparciu o konkretne zarzuty².

Oprócz różnic w zwyczajach poszczególnych grup etnicznych zamieszkujących Etiopię, występują też podobieństwa. Wśród najważniejszych można wymienić obowiązkowe wyrażenie zgody na małżeństwo przez obie strony, konieczność uiszczenia opłaty przedślubnej (w formie prezentów) oraz obecność rytuałów związanych z każdym etapem zaślubin, począwszy od swatów, na poprawinach kończąc³.

² Twierdzenie Abera Jembere w żadnym stopniu nie pokrywa się z wynikami badań przeprowadzonych przez innych badaczy Etiopii, wedle których powody uprawniające do wystąpienia o rozwód są jasno określone (Abera Jembere, 1998, s. 76).

³ Należy również pamiętać, że prócz małżeństw zawieranych zgodnie z prawami zwyczajowymi występują również małżeństwa religijne – chrześcijańskie i muzułmańskie. Te ostatnie zawierane są zawsze w zgodzie z prawem szariatu i udzielane przez *qadi* (sędziów), którym to prawo nadano na podstawie proklamacji z 1942 r. Często zdarza się jednak, że muzułmanie mieszkający w Etiopii rezygnują z tego typu małżeństwa na rzecz związków cywilnych zawieranych w urzędach stanu cywilnego (Lvova, 1997, s. 580).

Jak wynika z powyższego opisu, zwyczaj związane z ceremonią zaślubin różni się od siebie, lecz jeżeli chodzi o samą instytucję, to można mówić o sześciu głównych typach małżeństw, które obserwuje się wśród wszystkich grup etnicznych zamieszkujących Etiopię.

Najpopularniejszym jest małżeństwo typu *sirat* (zwane również *serg*, dosł. „ceremonia”)⁴. Małżeństwa tego typu były zazwyczaj aranżowane przez rodziny przyszych małżonków i poprzedzone długim okresem narzeczeństwa. Co więcej, aż do dnia ślubu mężczyzna nie mógł spotkać przyszłej żony ani żadnej z jej krewnych. Ceremonia zaślubin odbywała się w chwili, gdy dziewczyna osiągała dojrzałość płciową, a więc w wieku 12–13 lat, na co pozwalał też oficjalny kodeks Cesarstwa Etiopskiego. Obecnie coraz rzadziej zdarza się, że małżeństwa typu *sirat* są aranżowane. Nie poprzedza ich też długi okres narzeczeństwa, a narzeczeni udają się bezpośrednio do sędziego (*danya*) lub magistratu, aby zawrzeć związek małżeński.

Kolejnym typem małżeństwa jest związek zwany *demos* („pensja”). Jest to rodzaj kontraktu na czas określony, w którym kobieta zgadza się pełnić obowiązki żony w zamian za odpowiednie wynagrodzenie (finansowe bądź w postaci dóbr materialnych). Kontrakt może zostać rozwiązany w każdym momencie trwania małżeństwa, a małżonkowie nie są zobligowani do zapłacenia jakiegokolwiek zadośćuczynienia. Po wygaśnięciu kontraktu może on zostać przedłużony bądź mężczyzna i kobieta umawiają się, że kontrakt będzie obowiązywał w określonych terminach (np. co pół roku). Małżeństwa tego typu często były zawierane przez mężczyzn, którzy znaczną część roku przebywali poza domem (np. kupcy i żołnierze). Dzieci urodzone w związkach typu *demos* miały prawo do dziedziczenia na takich samych zasadach, na jakich dziedziczyć mogły dzieci z innych małżeństw, ale żony nie posiadały już takiego prawa. Kobiety w tych związkach nie miały również prawa rozporządzać majątkiem męża, a jeśli śmierć mężczyzny nastąpiła przed wygaśnięciem kontraktu, mogły domagać się wypłacenia należnego im wynagrodzenia za cały okres małżeństwa.

Najbardziej zobowiązującym typem związku jest małżeństwo *kāl. kidan-bek’urban* (zwane również *aklil*, dosł. „korona”). Jest to małżeństwo religijne – jedyne, które nie może zostać rozwiązane. Ceremonia polega na wspólnym przyjęciu przez kobietę i mężczyznę komunii świętej (*k’urban*). Śluby typu *kāl. kidan* zawierała najczęściej arystokracja etiopska oraz kler, dla którego członków jest to jedyna możliwość wstąpienia w związek małżeński. Etiopczycy unikają jednak małżeństwa *kāl. kidan* właśnie ze względu na jego nierozzerwalność oraz fakt,

⁴ Podane nazwy typów małżeństw etiopskich są nazwami w języku amharskim, który jest językiem proceduralnym (*working language*) w Demokratycznej Republice Etiopii. Nazwy podano w uproszczonej transkrypcji zaproponowanej przez Laurę Łykowską (Łykowska, 1998, s. 15–16).

że nawet po śmierci współmałżonka należy uzyskać dyspensę przed ponownym ożenkiem. Dlatego też najczęściej małżeństwo kościelne zawierają osoby starsze.

Wyżej wymienione typy małżeństw są najczęściej występującymi wśród Etiopczyków. Oprócz nich istnieją jeszcze trzy, które są coraz rzadziej spotykane poza aglomeracjami miejskimi. Pierwszym z nich jest małżeństwo typu *semanya* („osiemdziesiąt”)⁵. Opisane zostało jako „małżeństwo równych”, w którym mężczyzna i kobieta podpisują rodzaj kontraktu małżeńskiego, który poświadczyc musi dwoje świadków. Część badaczy utożsamia ten typ małżeństwa ze związkiem *sirat*, choć w przeciwieństwie do tego ostatniego małżeństwo to nie musi być aranżowane. Często terminem *semanya* określa się wszystkie rodzaje związków, które nie są związkami typu *demos*.

Kolejnym typem, najczęściej występującym na terenach wiejskich, jest *ket'erosir* („dziesięć [lat] pracy”). Małżeństwo tego typu było zawierane wtedy, gdy panna młoda nie osiągnęła dojrzałości płciowej i nie mogła zamieszkać ze swoim mężem albo w gospodarstwie ojca panny młodej brakowało rąk do pracy. W takim przypadku pan młody pracował w gospodarstwie teścia tak długo, aż jego żona była na tyle dojrzała, aby mogła opuścić dom rodzinny.

Ostatnim typem małżeństwa występującym wśród Etiopczyków jest małżeństwo przez porwanie (*t'elefa*). Należy wspomnieć, że nie wszystkie małżeństwa przez porwanie związane były z przemocą i niechęcią jednej ze stron do ożenku. Często małżeństwami *t'elefa* nazywano wszystkie związki, które nie były aranżowane przez rodziny lub którym rodziny się sprzeciwiały. Zdarzało się też, że porwania były aranżowane przez obie rodziny, w przypadku gdy nie było ich stać na zorganizowanie ceremonii weselnej zgodnej z lokalnym zwyczajem. Do małżeństwa przez porwanie skłaniano się również wtedy, gdy zaślubiny zgodnie z tradycją (np. typu *sirat*) nie byłyby odpowiednie, chociażby w sytuacji, gdy panna młoda była rozwódką bądź wdową. W takim przypadku *t'elefa* pozwala uniknąć kosztów związanych z weselem oraz krępujących rytuałów, mających miejsce podczas tradycyjnego przyjęcia weselnego⁶.

Do porwania dochodzi najczęściej wtedy, gdy dziewczyna nie przebywa w towarzystwie członków swojej rodziny, na przykład, kiedy jest w drodze do szkoły lub

⁵ Według E. Firtscha nazwa typu małżeństwa odnosi się do biblijnej Ewy, którą Bóg miał stworzyć w osiemdziesiąt dni po stworzeniu Adama. Z kolei Tsegaye Beru twierdzi, że nazwa związku pochodzi od sumy 80 talarów Marii Teresy (oficjalny środek płatniczy w Etiopii do 1894 r.), które należało zapłacić w przypadku zdrady jednego z małżonków bądź rozwodu (Fritsch, 2008, s. 309–327; Tsegaye Beru, 2013, s. 335–388).

⁶ W trakcie trwania przyjęcia weselnego powinno bowiem dojść do defloracji panny młodej. Pościel ze śladami krwi po przerwaniu błony dziewiczej była następnie pokazywana gościom i rodzinom panny młodej, pan młody noszony był na rękach przez świadka, a biesiadnicy śpiewali o nim tradycyjną pieśń pochwalną (Elias Yemane, 2004, s. 185).

miasta. W porwaniu uczestniczy przyszedł pan młody oraz jego dwóch towarzyszy, którzy po porwaniu ukrywają dziewczynę w miejscu, w którym rodzina porwanej jej nie znajdzie. Następnie o całym zdarzeniu zostanie poinformowany ojciec porywacza, aby mógł się on schować nie tylko przed gniewem rodziny porwanej, ale też przed stróżami prawa, którzy mogą go aresztować w związku ze sprawą.

Podczas gdy porywacz ukrywa się wraz ze swoją przyszlą żoną, zadaniem jego ojca jest znalezienie wśród starszych mieszkańców rodzinnej miejscowości mediatorów, którzy wystąpią w jego imieniu. Jeśli ojciec chłopaka nie brał udziału w porwaniu, sam może wystąpić jako jeden z mediatorów, ale jeśli chociażby wiedział o planowanym czynie, jego obecność jest niedopuszczalna, a w jego imieniu może wystąpić wuj porywacza. Mediatorzy, zanim wyruszą do domostwa rodziców porwanej, ustalają dalsze działania oraz liczbę bydła, które zostanie zaoferowane rodzinie dziewczyny podczas mediacji.

O świcie, pierwszego dnia mediacji, reprezentanci pana młodego wyruszają do domostwa rodziców porwanej. Grupa składa się z parzystej liczby starszych mężczyzn oraz dwóch krów, które się nie ocielily i dwóch byków, które jeszcze nie orały pola. Zwierzęta prowadzi pasterz. Jeśli porywacz wcześniej starał się o rękę dziewczyny w tradycyjny sposób, w skład grupy mediatorów wchodzi ci sami mężczyźni, którzy wcześniej byli jego swatami. Celem tej wyprawy jest wprowadzenie przyprowadzonego bydła do domostwa rodziców porwanej. Jeśli się to uda, oznaczać to będzie zgodę rodziny na małżeństwo. Czasem, aby ułatwić przeprowadzenie operacji, rodzina porywacza kontaktuje się ze sprzyjającymi im sąsiadami rodziców porwanej, aby nakłonili ojca dziewczyny do przyjęcia bydła. Jeżeli porwanie nie odbyło się za wiedzą i nieformalną zgodą rodziny dziewczyny, obdarowani będą się bronić przed przyjęciem daru, zamykając bramy obejścia lub wyganiając obce bydło z zagrody. Jeśli im się to uda, mediatorzy wrócą następnego dnia, aby spróbować jeszcze raz.

Jest dobrym obyczajem, aby próba wprowadzenia obcego bydła do zagrody odbyła się nie więcej niż dwa razy, nawet jeśli rodzice dziewczyny nie akceptują zawarcia małżeństwa. Dlatego też drugiego dnia bydło zostaje wpuszczone do zagrody rodziny porwanej. Przy furcie domostwa pozostają mediatorzy porywacza, którzy zapytani o cel wizyty odpowiedzą, że przyszli pogodzić obie strony. Na znak przychylności zamiarom starszyny matka porwanej dziewczyny namaszcza otrzymane bydło masłem. Byki, które nie orały wcześniej ziemi (co oznacza, że są niewykastrowane) symbolizują pana młodego, krowy zaś – pannę młodą. Ich namaszczenie przez kobietę jest symbolicznym błogosławieniem młodej pary. Ponieważ żona nie może dokonać namaszczenia bez zgody męża, jej czyn będzie sygnałem dla mediatorów przyszłego pana młodego, że ojciec dziewczyny również jest przychylny małżeństwu. Namaszczenie zwierząt oznacza również, że może rozpocząć się kolejny etap negocjacji małżeńskich, który będzie dotyczył przede wszystkim rodzaju zadośćuczynienia za doznane krzywdy moralne porwanej i jej rodziny.

W ciągu dwóch tygodni od porwania mają miejsce dwie tury negocjacji. W trakcie pierwszej istotne jest, aby mediatorzy pana młodego na każdym etapie negocjacji okazywali swoją uległość i skrucę wobec rodziny panny młodej. Nie oznacza to jednak zgody na wszelkiego rodzaju ustępstwa. W trakcie drugiej tury negocjacji, po raz pierwszy w ciągu całego procesu, do starców zwróci się bezpośrednio ojciec dziewczyny. Wymieniając po kolei krzywdy, których doznał, domaga się zadośćuczynienia ze strony porywaczy. Ważne jest, aby obie strony osiągnęły satysfakcjonujący ich kompromis, ponieważ brak obecności rodziny dziewczyny podczas ceremonii zaślubin sprawi, że małżeństwo będzie nielegalne.

Wesele odbywa się tydzień lub dwa tygodnie po ostatniej turze negocjacji. Jest skromniejsze w porównaniu z weselem, które miałyby miejsce w przypadku związku *sirat* i zazwyczaj trwa tylko jeden dzień, podczas gdy tradycyjne przyjęcia weselne trwają co najmniej dwa dni. Jeśli obie rodziny mieszkają w jednej miejscowości, w trakcie wesela goście przenoszą się z rodzinnego domu panny młodej do domu pana młodego. Jeśli państwo młodzi mieszkali z dala od siebie, przyjęcie weselne odbędzie się w domostwie pana młodego i będzie miało charakter *milash*, czyli powtórnego wesela.

Legalizacja t'elefa

Historia etiopskiego prawodawstwa jest niemal tak długa jak historia etiopskiej państwowości. Pierwszym oficjalnym kodeksem Cesarstwa Etiopskiego było *Fitha Negest* („Prawo Królów”) – spis praw oparty na XIII-wiecznym *Nomocanonie*, czyli kodeksie prawnym stosowanym przez egipskich Koptów w ich sądownictwie. Choć kodeks miał obowiązywać wszystkich mieszkańców Etiopii, to jego przepisy (ze względu na ich rodowód) dotyczyły tylko chrześcijan, więc w świetle prawa jedynym legalnym małżeństwem było małżeństwo zawarte w kościele, przypieczętowane wspólnym przyjęciem komunii świętej. Ponadto przepisy kodeksu prawnego nie były szerzej znane poza stolicą państwa i sędziowie urzędujący z dala od Addis Abeby woleli stosować przepisy prawa zwyczajowego⁷.

Kolejna kodyfikacja prawa miała miejsce dopiero w 1960 r., kiedy po dwóch latach intensywnych prac i konsultacji prawniczych opublikowano pierwszy Kodeks cywilny etiopskiego prawa. Ideą, która przyświecała legislatorom, było

⁷ *Fitha Negest* pierwotnie zostało spisane w języku gyyz – do XIX w. oficjalnym języku Cesarstwa Etiopskiego, później wyłącznym języku liturgii Ortodoksyjnego Kościoła Etiopskiego. Učeniem tego języka zajmowały się szkoły przyklasztorne. Uczono nie tylko czytania i pisania, ale też recytowania najważniejszych tekstów literatury etiopskiej. Na czwartym, ostatnim roku adepci uczyli się na pamięć *Fitha Negest* i interpretacji jego zapisów podawanych przez nauczycieli. *Fitha Negest* było szerzej nieznane urzędnikom państwowym, gdyż nieliczni z nich docierali do czwartego etapu szkoły (więcej na temat edukacji przykościelnej w Etiopii: Chaillot, 2002, s. 83–100).

unowocześnienie prawne państwa etiopskiego przy jednoczesnym zachowaniu lokalnych tradycji i kultury, co znalazło wyraz w preambule do kodeksu autorstwa ówczesnie panującego cesarza Hajle Selasje I.

Kodeks z 1960 r. nie tylko zachował większość przepisów zawartych w *Fitha Negest* i związanych z instytucją małżeństwa, ale też dodał nowe przepisy uwzględniające prawo zwyczajowe danego regionu w myśl zasady, że jeżeli dany przepis prawa zwyczajowego sprawdza się w kilku prowincjach, to należy go zostawić. Tym samym kodeks cywilny zalegalizował wszystkie typy małżeństw występujące w Cesarstwie Etiopskim, w tym małżeństwo przez porwanie: „[...] małżeństwo uznaje się za legalne, o ile spełnione zostały wymogi prawa zwyczajowego” (art. 580 Kodeksu Cywilnego) (*Civil Code of the Empire of Ethiopia...*, 1960, s. 98).

Powyższy zapis został dodatkowo wzmocniony przez art. 577 w brzmieniu: „związek małżeński zawarty zgodnie z wymogami religii wyznawanej przez parę młodą lub lokalnym zwyczajem będzie uznawany za legalny w świetle Kodeksu” (*ibidem*, s. 97). Tym samym przepisy usankcjonowały legalność *telefa*, zwłaszcza wśród tych grup etnicznych, które wyznawały islam, praktykowały wielożenstwo i zwyczajowo akceptowały małżeństwa przez porwanie.

Tabela 1. Porównanie przepisów prawnych Cesarstwa Etiopskiego dotyczących małżeństwa

	<i>Fitha Negest</i>	Kodeks Cywilny (1960 r.)
Status małżonków	mężczyzna jest „głową rodziny”, a kobieta „winna jest mu posłuszeństwo”	
Wiek uprawniający do zamążpójścia	12–15 dla dziewcząt, 20–25 dla chłopców	15 dla dziewcząt, 18 dla chłopców
Stosowanie kodeksu	chrześcijanie	wszyscy mieszkańcy cesarstwa
Obowiązkowy okres zaręczyn	2 lata	6 miesięcy
Legalność małżeństwa	tylko małżeństwa kościelne	wszystkie typy małżeństw
Liczba małżeństw uznawanych za legalne*	3	–
Nielegalne małżeństwo	<i>Demoz</i>	
Bigamia	nielegalna	legalna dla części grup etnicznych i wyznaniowych
Konkubinat	nielegalny	legalny

* W wielu przepisach *Fitha Negest* można znaleźć informację, iż każdy człowiek w ciągu całego życia może tylko trzy razy stanąć na ślubnym kobiercu.

Źródło: opracowanie własne.

Polityczna zawierucha związana z obaleniem monarchii w 1974 r. i przejęciem władzy przez Tymczasową Wojskową Radę Administracyjną (amh. *Derg*) nie sprzyjała wprowadzeniu zmian w kodeksie cywilnym, przynajmniej w sferze instytucji małżeństwa. Późniejsze, komunistyczne władze Etiopii również wołały zająć się reformą rolną i nacjonalizacją przemysłu niż pracami nad zmianą zapisów kodeksu cywilnego. W 1991 r. Etiopski Ludowo-Rewolucyjny Front Demokratyczny (EPRDF) obalił rządy *Dergu* i przejął władzę w kraju. Na mocy konstytucji z 1994 r. kraj został przekształcony w państwo federacyjne i podzielony według kryteriów etnicznych. Również prawo sprzyjało podziałowi etnicznemu – ogłoszony w 1992 r. kodeks prawa cywilnego podtrzymał zapisy kodeksu z 1960 r. stanowiące o legalności związku małżeńskiego, o ile jest on zgodny z przepisami prawa zwyczajowego i wymogami religijnymi. Ponadto obowiązująca konstytucja stwierdza, że grupy etniczne zamieszkujące Etiopię mają prawo stosować przepisy prawa lokalnego, o ile nie zagraża to funkcjonowaniu państwa. Oznaczało to, że *t'elefa* nadal było legalne.

Delegalizacja etiopskiego małżeństwa przez porwanie

Chęć respektowania tradycji wszystkich grup etnicznych doprowadziła do społecznej i prawnej akceptacji wykorzystywania seksualnego kobiet⁸. Badania przeprowadzone w 1997 r. w północno-zachodniej Etiopii pokazały, że na 1168 przebadanych kobiet 6,2% było ofiarami małżeństwa przez porwanie, a dla 72 z nich był to pierwszy związek małżeński. Średnia wieku porwanej wynosiła 13 lat (najmłodsza ofiara miała 7 lat, najstarsza 20). Ponad połowa porwanych kobiet po rozwodzie z porywaczem powtórnie wyszła za mąż. Jednocześnie te same kobiety przyznawały się do nawracających myśli samobójczych i depresji. Badane przyznawały również, że w trakcie związku z porywaczem spotkały się z przemocą ze strony męża i co najmniej raz dokonały aborcji (Haile Yesus Getahun, b.r.).

Do niedawna środowiska legislacyjne pozostawały głuche na wyniki badań oraz apele Human Rights Watch. Jedynie organizacje kobiece, na czele z Ethiopian Women Lawyers Association (EWLA), walczyły o penalizację małżeństwa przez porwanie, które już dawno przestało być rozwiązaniem dla pary chcącej wstąpić w związek małżeński bez wystawnych ceremonii, a stało się kolejnym polem dominacji i nadużyć ze strony mężczyzn (instytucja *t'elefa* nie zakłada porwań mężczyzny przez kobietę). Niespodziewanym sprzymierzeńcem w walce o delegalizację opresyjnego prawa stało się etiopskie kino. Choć już wcześniej w etiopskiej

⁸ Jedną z praktyk stosowanych przez porywaczy jest bicie i gwałcenie porwanej tak długo, aż zajdzie w ciążę. Będąc w ciąży z porywaczem, nawet bez oficjalnego dokumentu zostanie jego żoną.

kulturze pojawiały się utwory krytykujące małżeństwo przez porwanie jako relikty przeszłości⁹, dopiero filmowa opowieść wyprodukowana przez Angelinę Jolie sprawiła, że światowa opinia publiczna, na czele w prezydentem Barackiem Obamą, zaczęła wywierać presję na rząd etiopski, aby zdelegalizował *t'elefa*.

„Difret”

W 1996 r. wracającą ze szkoły 14-letnią Aberasz Bekele otoczyło siedmiu mężczyzn na koniach. Mężczyźni uprowadzili ją do chaty na odludziu, w której jeden z nich ją zgwałcił. Gwałcielem następnie oznajmił, że od tej pory jest jej mężem. Po miesiącu w niewoli dziewczynie udało się uciec, a następnie zabić gwałcielem przy użyciu broni, którą mu zabrała¹⁰.

Aberasz została prawie ukamienowana przez mieszkańców swojej miejscowości, którzy uważali, że postąpiła wbrew tradycji, uciekając i mordując swojego oprawcę. Dziewczyna została uratowana przez rodzinę i przyjaciół, co nie uchroniło jej przed procesem o morderstwo. Obrony dziewczyny podjęła się Meaza Aszenafi, ówczesna przewodnicząca EWLA. Po długim i trudnym procesie Aberasz została oczyszczona z zarzutów, gdyż jej czyn zakwalifikowano jako obronę konieczną. Aberasz nie uniknęła jednak społecznego ostracyzmu, gdyż starszyzna z jej miejscowości nie uznała wyroku sądu stanowego i wydała własny werdykt, zgodnie z którym kobieta została wygnana poza granicę miasta, a jej ojciec musiał zapłacić ojcu zamordowanego zadośćuczynienie w wysokości 30 000 *byyr* (3300 zł). W obawie przed zemstą rodziny zamordowanego Aberasz uciekła do Addis Abeby. Obecnie kobieta pracuje dla „Harmee” – organizacji pozarządowej, która zajmuje się walką z przemocą wobec kobiet w regionie Arsii. Choć Aberasz została wygnana z miasta, jej sprawa odbiła się głośnym echem – przez pięć kolejnych lat nie odnotowano w Arsii ani jednego przypadku małżeństwa przez porwanie.

Sprawa Aberasz Bekele jest też istotna z prawnego i politycznego punktu widzenia. Była to pierwsza tego typu sprawa w historii etiopskiego prawodawstwa, w której formalnie sprzeciwiono się obowiązującemu prawu zwyczajowemu, którego funkcjonowanie gwarantuje konstytucja. Broniąc porwanej dziewczyny, prawniczki z EWLA posunęły się nawet do wytoczenia z powództwa cywilnego procesu ówczesnemu ministrowi sprawiedliwości. Dodatkowo sprawa została

⁹ Najbardziej znanym z nich jest komedia Mengistu Lemmy (1924–1988) – *T'elfo beqisse* (Małżeństwo przez porwanie).

¹⁰ W Arsii, jednej z etiopskiej prowincji, w których wydarzyła się ta historia, w 1994 r. odnotowano ponad 30% małżeństw zawartych w ten sposób. Podobny los spotkał starszą siostrę Aberasz, Meseret, która została zmuszona poślubić swojego porywacza podczas oficjalnej ceremonii.

nagłośniona przez lokalne media. W efekcie minister sprawiedliwości podał się do dymisji, a rząd etiopski ogłosił rozpoczęcie prac nad zmianą kodeksu karnego, który miałby penalizować *t'elefa* oraz gwałt małżeński. Niecałą dekadę po procesie Aberasz Bekele, w 2005 r., rząd etiopski zdelegalizował prawo zmuszające kobiety do poślubienia swojego gwałciciela.

Po raz drugi sprawa Aberasz pojawiła się w sferze publicznej w 2014 r., przy okazji promocji – i późniejszego sukcesu na festiwalu w Berlinie i Sundance Film Festival – filmu *Difret* opowiadającego historię porwania i procesu z 1996 r. W samej Etiopii film wzbudził kontrowersje nie tyle z powodu tematu, ile z powodu perspektywy reżysera i scenarzysty filmu, Zeresenai Birhane Merahi, który główną bohaterką filmu uczynił nie Aberasz, lecz reprezentującą ją prawniczkę – Meazę Aszenafi¹¹.

Podsumowanie

Pod wpływem presji ze strony zachodnich mocarstw rząd etiopski zapowiedział, że do 2025 r. zdelegalizuje małżeństwa z nieletnimi. Daje to możliwość dodatkowej penalizacji małżeństw przez porwanie. Należy bowiem pamiętać, że z dala od wielkich aglomeracji (a tych jest w Etiopii niewiele) prawo zwyczajowe stoi wyżej od prawa stanowionego. Ludzie bardziej ufają starszyźnie wioskowej niż urzędnikom państwowym. Uważają, że skoro tradycją w regionie, który zamieszkują, było małżeństwo *t'elefa* i sami zawierali małżeństwa tego typu, nie powinno się takich spraw zgłaszać na policję. Strach przed społecznym ostracyzmem i zarzutem porzucenia tradycji (Etiopczycy są na tym punkcie bardzo czuli) sprawia, że *t'elefa*, mimo iż oficjalnie zdelegalizowane, nadal funkcjonuje na etiopskiej prowincji.

* * *

W jednej z pierwszych scen filmu *Difret* główna bohaterka mówi do swojej klientki: „Proszę się nie martwić, żyjemy w państwie prawa [...] Nikt nie stoi ponad prawem”. A co jeśli prawo, chociażby zwyczajowe, pozwala na małżeństwo zawierane pod przymusem?

¹¹ W listopadzie 2018 r. Meaza Aszenafi została mianowana Prezeską Sądu Najwyższego w Etiopii, co pozwala mieć nadzieję na przyspieszenia prac nad delegalizacją małżeństw przez porwanie (<https://edition.cnn.com/2018/11/01/africa/ethiopia-first-woman-supreme-court...> [dostęp: 23.11.2018]).

Bibliografia

- [NBC News] *Ethiopian Girl Reportedly Guarded by Lions*, http://www.nbcnews.com/id/8305836/ns/world_news-africa/t/ethiopian-girl-reportedly-guarded-lions/#.Wobor6jibIU [dostęp: 16.02.2018].
- Chaillot C. (2002), *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition. A Brief Introduction to its Life and Spirituality*, Inter-Orthodox Dialogue, Paris.
- Civil Code of the Empire of Ethiopia. Proclamation no. 165 of 1960*, „Negarit Gazeta”, Addis Ababa, 5.05.1960.
- Encyklopedia Gazety Wyborczej (PWN)*, t. 10, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Fantaye Efeta (1983), *Civil Code and Customary Marriage. A Case Study with Reference to the Seboo Oromo*, praca licencjacka napisana na Wydziale Prawa, Addis Ababa University, Addis Ababa.
- Fithe Negest*, (1990) [1998], Tinsayē, Adis Abeba.
- Fritsch E. (2008), *Matrimony in the Ethiopian Church*, [w:] Š. Marinčák (red.), *Swäté Tajomstvána Kresťanskom Východe*, Center of Spirituality East-West, Košice, s. 309–327.
- Getahun H. Y., *Marriage through abduction ('Telefa') in rural North West Ethiopia*, https://www.researchgate.net/publication/11844191_Marriage_through_abduction_'Telefa'_in_rural_North_West_Ethiopia [dostęp: 30.09.2017].
- Jembere A. (1998), *Legal History of Ethiopia, 1434–1974*, Erasmus Universiteit, Afrika-Studiecentrum, Rotterdam–Leiden.
- Lemma M. (2009), *Marriage of Unequals, Marriage by Abduction*, Arada Books, Addis Ababa.
- Lvova E. (1997), *Forms of marriage and the status of women in Ethiopia*, [w:] K. Fukui, E. Kurimoto, I. M. Shigeta (eds.), *Ethiopia in Broader Perspective, Papers of the XIIIth International Conference of Ethiopian Studies*, III, Shokado Book Sellers, Kyoto.
- Łykowska L. (1998), *Gramatyka języka amharskiego. Ćwiczenia*, Dialog, Warszawa.
- Savard G. C. (1970), *Cross-cousin Marriage among the Patrilinear Afar*, [w:] *Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies*, III, Institute of Ethiopian Studies, Haile Sellassie I University Addis Ababa, s. 89–98.
- Strauss P. L. (red.) (1968), *The Fetha Nagast. The Law of the Kings*, Faculty of Law Haile Sellassie I University, Addis Ababa.
- Tafla B. (red.) (1987), *Ašma Giyorgis and His Work. History of the Gällā and the Kingdom of Šawā*, Franz Steiner, Stuttgart.
- Tsegaye B. (2013), *Brief History of the Ethiopian Legal Systems – Past and Present*, „International Journal of Legal Information”, vol. 41, no. 3, s. 335–388.
- Yemane E. (2004), *Amharic and Ethiopic Onomastics. A Classic Ethiopian Legacy, Concept, and Ingenuity*, The Edwin Mellen Press, Lewiston.
- Zekaria S. et al., *Census 2007 Report*, Central Statistical Agency of Ethiopia, <http://www.csa.gov.et/index.php/2013-02-20-14-51-51/2013-04-01-11-53-00/census-2007> [dostęp: 5.03.2016].